

LUOVAN TIETEEN PUOLESTA MANAGERISMIA VASTAAN

Uusitalo, Paavo ja Jukka Lipponen (toim.). 1995. *Yliopisto ja valtiovalta: Yliopistolaki ja sen perustelut*. Helsinki: Gaudeamus.

Yliopistoissa, ainakaan Helsingin yliopistossa, uusi tulosjohtaminen ei ole saanut taakseen opettajakunnan varauksetonta kannatusta. Yliopiston tulevaisuudennäkymiä pohjittanut kansleri *Risto Ihmuotila* vertasikin hiljattain nykyisenkaltaista tulosohjausta »edesmenneen Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelmiin» (*Yliopistolainen* 26.2.1996). Ihmuotila viittasi tuloksellisuuden sitomiseen nykyisenkaltaisiin toiminta- ja taloussuunnitelmiin. Kriittikin kohteena oli opetusministeriövetoinen keskusjohtoisuus ja tulosjärjestelmän jäykkyyks.

Oikeussosiologi *Paavo Uusitalo* ja sosiaalipsykologi *Jukka Lipponen* ovat koonneet seitsemän puheenvuoroa, joissa tarkastellaan kriittisesti yliopistolaitoksen ohjauksenkäytännössä ja -ideologiassa tapahtunutta muutosta. Kirjoittajat tarkastelevat lähinnä Helsingin yliopiston asemaa, mutta sivuavat samalla koko yliopistolaitosta. Kirjoittajien mukaan valtion tiedehallinnon ajamat uudet ohjauksenkäytännöt, erityisesti pääliikkövaltainen tulosjohtaminen, ovat perustavasti ristiriidassa tiedeyhteisön toimintatapojen ja -tarkoituksen kanssa. Etenkin uuden tiedon tuottaminen kärsii byrokrattista valvontaa lisäävistä ja vahvaa johtajuutta korostavista uusista ohjausmuodoista.

Tulosjohtaminen on kirjoittajien mukaan kaksinkertaista illuusiota. Tulossopimuksia toteuttavat opettajat eivät läheskään aina suhtaudu tuloksellisuuden vaatimukseen aidosti, vaan mukautuvat uuteen tilanteeseen ulkokohtaisesti ja jatkavat toimintaansa kuten ennenkin. Toisaalta tulosohjauksen oma lisääntyvä itsemääräämisen ideologia on ristiriidassa uusien valvontajaj seurantamenettelyjen sekä tulossopimusten kvantitatiivisen määrittelyjen kanssa. Uudistuksessa on pahaenteinen hierarkkisuuks ja keskusjohtoisuuden kaiku. Paavo Uusitalo hakee vertailukohtaa entisen DDR:n tiedehallinnosta, jossa yliopistolaitos oli tiukasti sidottu

valtiovaltan ohjaukseen. Tulosohtaus näyttää pahimmillaan todellakin lähestyneen sosialistista reaalityaloutta, jossa tuottavaa toimintaa harjoittavat yksilöt ovat vain muodollisesti sitoutuneet tuottavuuden vaatimuksiin. Tällaisessa järjestelmässä laatu ei välttämättä seuraa automaattisesti määrällisten tavoitteiden saavuttamista.

Uuden ohjaustavan nurinkurisuuks den taustalla kirjoittajat näkevät tiedeyhteisön oman toimintalogiikan ohittamisen uudistusten suunnittelussa ja toteutuksessa. Vuoden 1991 yliopistolain valmistelussa mukana olleet Helsingin yliopiston entinen vararehtori *Johan Wrede* ja ylioppilaskunnan entinen pääsihteerri *Hannu Majamäki* katsovat opetusministeriön jyränneen yliopiston edustajat ulottaessaan valtionhallintoa läpikäyvän manageristisen ideologian myös yliopiston ohjauksenkäytäntöihin. Erityisesti kirjoittajat katsovat tämän koskeneen rehtorin aseman muuttamista eräänlaiseksi yliopiston toimitusjohtajaksi, jolla on laajat valtuudet yliopiston sisällä mutta heikot neuvotteluasemat suhteessa yliopistoa rahoittavaan opetusministeriöön. Wrede ihmettelee,kin, voidaanko tieteen sisällölliset ongelmat redusoida johtamisen ongelmiin (pankkimaailmassa sama logiikka johti katastrofin). Näin tarkasteltuna kirjoituskokoelma ei ole vain tiedeyhteisön konservatiivisen siiven vuodatus, vaan tärkeä puheenvuoro tieteellisen tutkimuksen yhteiskunnallista asemaa koskevassa keskustelussa.

Kirjoittajat katsovat yksin tuumin, että tieteen ongelmia voidaan ratkoa hedelmällisesti vain jos tieteellistä toimintaa 'johdetaan' tieteellisen työskentelyn kanssa sopusoinnussa olevia periaatteita noudattaen. Tiedeyhteisön toiminta ei ensinnäkään perustu tavaratuotannossa vallitsevaan materiaalisen hyödyn tavoitteluun ja sitä edistävään pääliikkövaltaisuuks. Organisaatioteoreettista keskustelua käyvä Jukka Lipponen toteaa, että tutkijan perusmotivaatio liittyy maineen rakentamiseen oman alan tutkijayhteisössä. Tässä skeemassa materiaaliset palkkiot ovat alisteisia maineelle. Organisaatioteoriaan viittaa myös Uusitalo, jonka mukaan yliopisto on luonteeltaan »uudelleen suuntautumisen mahdollistava organisaatio», jonka tavoitteena on luovuus ja uuden tiedon tuottaminen. Tällaiseen organisaatioon arvoyksimielisyyttä ja päätöksenteon pohjana olevan informaation yksi-

puolisuuks korostava pääliikkövaltaisuus sopii huonosti – tai ainakin se on organisaatioteoreettisesti ristiriidassa yliopistolaitoksen perustehtävän kanssa.

Lipponen tarjoaa yhden konkreettisen tutkimusmerkin organisaatioteoreettisesta ajattelusta. Tulosohtauksen yhteydessä on esiintynyt pyrkimystä kasvattaa laitoksenkoko yhdistämällä useita pieniä laitoksia siinä toivossa, että voitaisiin alentaa hallinnollisia yksikkökustannuksia ja kasata luovaa tietentekoa stimuloivaa kriittistä massaa. Lipponen tutkimuksen mukaan ei ole selvästi osoitettavissa, että laitoksen suurentaminen korreloisi positiivisesti minkään tulostittarin kanssa. Tieteellisen tuloksellisuuden ja laitoksen kasvattamisen heikkoo yhteyttä voidaan selittää mm. tutkijoiden organisaatiositoutumisen heikkenemisellä laitoksen kasvaessa, koska useimmiten myös laitoksen heterogeenisuus lisääntyy samaan aikaan. Koska tutkijan perusmotivaatio liittyy maineeseen omassa oppiaineessa, useita oppiaineita yhdistävä suuri laitos ei edistä tutkijan sitoutumista laitokseen tulosyksikkönä. Myös tällaisen yhteisön johtaminen manageriaalisesti vaikeutuu, koska managerismin taustalla oleva oletus johdettavan yksikön arvoyksimielisyydestä ei toteudu.

Tulossopimusilluusiossa hämarty myös tieteellisen vastuun käsittely. Tiedeyhteisössä on perinteisesti totuttu ajattelemaan, että tiede autonomisena instituutiona valvoo itse itseään ja myös jatkuvasti korjaa toimintaansa vapaassa ja kriittisessä keskustelussa. Maineen luominen tutkijayhteisössä toimii tässä tehokkaana kannustimena. Tulosohtaus irrottaa tieteellisen vastuun itseohjautuvasta prosessista ja kytkee sen sopimusjärjestelmän osaksi. Itse asiassa kyse on epäluottamuslauseesta tiedeyhteisölle. Valtiovalta on näin ymmärtänyt tieteen yhteiskunnallisen vastuun lähinnä rahoitusvastuun näkökulmasta, johon yliopistolista autonomiaa on vaikea sovittaa.

Yksi näkyvä osoitus tästä ajattelusta on Helsingin yliopiston rakennusten siirtyminen valtion kiinteistölaitoksen hallintaan osana tulosohjauksen siirtymistä. Ratkaisussa yliopistosta tuli valtion vuokralainen, mikä on entisestään kiristänyt yliopiston rahoitusatilannetta. Yliopiston rakennusten omistus ei ole kaikissa tapauksissa täysin yksiselitteinen, mutta kuten *Rainer Knapas*

omassa artikkelissaan osoittaa, historiallinen tarkastelu tukee yliopiston laillista oikeutta kiinteistöjensä hallintaan. *Kaarlo Tuori* tarkastelee laajemmin yliopistollista autonomiaa ja päätyy pitämään kiinteistökysymystä juridisesti virheellisenä, jopa perustuslain vastaisena. Kiinteistökysymys heijastelee valtiovalan asennoitumista yliopistoa kohtaan: yliopisto on kuin mikä tahansa budjettirahoitteinen hallintovirasto. Tuorin mukaan viimeistään tulosohjaus on pyyhkinyt yliopiston erityisluonteen valtion tiedehallinnon käytännöistä.

Managerismi tiedeyhteisön ohjauksen käytäntönä on vielä nuori ilmiö. Uusitalon ja Lipposen kokoelmassa esitetyt argumentit ovat perustelluitaan kuitenkin osuvia. Kirjan ehdottomasti parasta antia on huolellisesti etenevä argumentointi, jota paikoitellen tuetaan empiirisiin tutkimustuloksia. Kirja ei siis ole pamfletti tavanomaisessa merkityksessä, vaan se lähestyy tyylilajiltaan pikemminkin tieteellistä tutkimusta. Aivan ongelmatonta tämä tieteen autonomia puolustava argumentointi ei silti ole.

Vaikka kirjoittajat eivät edusta arvokonservatismia absoluuttisessa ja tunteenomaisessa mielessä, yliopistojen ja tiedeyhteisöjen työskentelyä seurannut lukija ei voi olla kiinnittämättä huomiota kirjassa esitettyjen analyysien peruslähtökohtaan, jossa kollegiaalisuus esitetään paitsi ideaalityyppinä myös idealisoituna managerismin vastakohtana. Ei liene aivan sattumaa, että teoksessa viitataan Jürgen Habermasin ajatuksiin. Kollegiaalisuuteen suhtaudutaan paikoin kuin diskursiiviseen demokratiaan, joka puolestaan voisi perustua Habermasin ajatukseen ideaalista puhe-tilanteesta. Myös kirjassa esitetty organisaatioteoreettinen keskustelu johtaa habermasilaiseen ajatteluun, jos kollegiaalisuuden myönteisiä piirteitä vertaa Habermasin luon-

nehtimaan, kaikille avoimeen kommunikatiotilanteeseen.

Kollegiaalisuus voi hyvin toimivassa yhteisössä tuottaa tieteen kannalta optimaalisia tuloksia, mutta diskursiivisen demokratian ihanteesta poiketen se sallii myös oikukaan vallankäytön, työstä ja vastuusta vetäytymisen ja voi professionalismipyrimysten muodossa ehkäistä hedelmällistä yhteistyötä yli oppiainerajojen. Tämä johtuu ennen muuta siitä, että kollegiaalisuuteen on virkajärjestelmän kautta luotu käytännössä toimiva hierarkia, joka voi joissakin tapauksissa ruokkia edellä mainittuja vapaa ja tasa-arvoisen kommunikaation kannalta dysfunktionaalisia piirteitä. Oppiaineiden sisällä vaikuttavat koulukuntaerot niin ikään ehkäisevät kollegiaalisuuden hienoimpien periaatteiden toteutumista. Myös vahvojen yksilöiden diktatuuri, juonittelu ja välinpitämättömyys elävät kollegioissa. Joissakin tapauksissa managerismin voisi ajatella jopa ehkäisevän statuksen ja argumenttien sekoittumista.

Valittu käsittelytapa lisää tietysti analyttistä selkeyttä. Toisaalta tarvitaan lisää empiiristä tutkimusta uusista ohjauksikäytännöistä, jotta ei tarvitsisi nojata vain analyttisen selvänäköisyyden tuottamiin vastakainasetteluihin. Lipposen artikkeli on osoitus hyvästä suunnasta.

Toinen seikka, jonka kirjoittajat ovat jättäneet osin avoimeksi, liittyy tieteen arvostuskriteereiden historiallisuuteen. Kollegiaalinen päätöksenteko ja tieteellisen työn peruseriaatteet on teoksessa kuvattu pitkän historiallisen kehityksen tuloksena syntyneinä mutta ikään kuin sivistysyliopistoon huipentuneina käytäntöinä. Niistä luopuminen merkitsee taantumista, jota Helsingin yliopistossa on jossakin määrin tapahtunut koko itsenäisyyden ajan. Humboldttilaisuutta ei silti perätä kokonaisvaltaisen sivistysihanteen nimissä, vaan sen oikeutus ja paikka on *kunin oppiaineen yhteiskun-*

nallisessa sivistysvastuussa. Tuorin mukaan sivistysvastuu toteutuu vain autonomisessa tiedeyhteisössä, joka toimii välittäjänä useimmiten valtion kantamien yhteiskunnallisten erityisintressien ja tutkimuksen välillä. Tieteellinen sivistys on valmiutta arvioida tieteen yhteiskunnallisia vaikutuksia, eikä kollegiaalisuuden syrjäyttävä ja määrällisiä tulostavoitteita korostava hierarkkisuus helposti edistä sivistystavoitteen saavuttamista. Tästä näkökulmasta huoli tieteellisen työn tulevaisuudesta on aito ja oikeutettu, mutta kuitenkin vain jos tieteen arvostuskriteerit säilyvät muuttumattomina. *Yliopisto ja valtiovalta* on puheenvuoro myös näiden kriteerien säilymisestä puolesta.

Tällainen näkemys edellyttää jonkinasteista arvovyksimielisyyttä, joka Lyotardia lainaten on oikeudenmukaisuudeltaan arveluttavaa (Lyotard 1984, 66), etenkin jos tiedeyhteisö ei muodosta edes kollegiaalisessa muodossaan tasa-arvoisesti keskustelevaa yhteisöä. Jos taas tieteen arvostuskriteerien moninaisuus, paikallisuus ja tilapäisyys otetaan vakavasti, myös yliopiston sivistysvastuu tieteen arvostuskriteerinä täytyy voida suhteellistaa (mikä ei suinkaan tarkoita siitä luopumista). Näin ollen kirjoittajien pyrkimys ymmärtää historiaa kunin ajankohdan omista ehdoista käsin – siis heidän historiallinen sensitiivisyytensä – näyttää ohenevan mitä lähemmäksi tullaan tämän päivän kamppailuja. Teoksen luonteen vuoksi näin tietysti pitääkin olla.

LÄHTEET

Lyotard, Jean-Francois. 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Käänt. Geoff Bennington ja Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Juri Mykkänen